

Наприкінці 50-х – на початку 60-х років під будь-яким приводом чи навіть без нього закривалися церкви, молитовні будинки тощо. Віруючі України втрачали до чотирьох тисяч храмів, а найбільше – у Львівській, Вінницькій, Івано-Франківській, Хмельницькій та Тернопільській областях. Результати кампанії були, на перший погляд, блискучими для її організаторів і вбивчими для релігійних організацій [5, 75].

Однак атеїзм не став масовим, як на це розраховувала уся система антирелігійної пропаганди. Адміністративні заходи, що викликали опір з боку релігійних громад і віруючих, призводили до постійних конфліктних ситуацій, злив скарг до різних інстанцій. Це був період “тихої громадянської війни” волюнтаричного атеїзму. Серйозною вадою цієї кампанії було те, що в культових спорудах перестали бачити пам’ятки історії і культури. Це викликало хвилю зменшення загальної кількості останніх, сформовано в цілому негативне ставлення до їх охорони та збереження. Були втрачені цінні розписи храмів, ставинна література, ікони тощо.

Проте народні традиції і в цих умовах залишались провідними в життєдіяльності людей. Це стосується (хоча в глибокій таємниці) дотримання релігійних обрядів, які здійснювали навіть окремі радянські і партійні працівники. Та життєдіяльність системи разом з її політикою та ідеологією залежала від фактора часу. І як засвідчила історія, її розвал став вирішальним чинником відродження духовної свободи галицьких українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Баран В. Влада і церква: з історії взаємин у 1945–1965 рр. // Сучасність – 1995. – № 5. – С.113–126.
2. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в підпіллі (1946–1989 рр.) // Ковчег: Збірник статей з церковної історії. – Ч.1. – Львів, б.р. – С.120.
3. Діяння Собору греко-католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946р. – Львів, 1946. – С.127, 128.
4. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. – Кн.1. – Львів, 1993. – С.309.
5. Меркатун І. Антирелігійна кампанія 50–60-х рр. на Україні // Український історичний журнал. – 1991. – № 5. – С.70–76.

Василь Ухач (Тернопіль)

НАЦІОНАЛЬНА ЦЕРКВА, РЕЛІГІЯ В ІДЕОЛОГІЧНО-ПРОГРАМОВІЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ 30-40-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

(за матеріалами таємних спецфондів центральних архівів України)

Утворення в 1929 році Організації українських націоналістів мало для тогочасної західноукраїнської суспільності та політичного бомонду певні наслідки. Об’єднавши розрізнені до цього націоналістичні течії, оформивши власну ідеологію та програму, де стратегічною метою було визнано боротьбу усіма засобами та методами) за Українську Самостійну Соборну Державу (УССД), нова сила серйозно схвилювала тогочасні легальні західно-українські політичні партії, найпотужніші з яких (насамперед УНДО) виношували плани до переходу з урядовими колами. Проте були й вагоміші причини. ОУН безпідставно претендувала на вже давно заповнену нішу правого електорату західноукраїнського поспільства. З іншого боку, все більше охоплювала воєю ідеологією та дієвим революційним запалом тогочасну молодь, претендуючи, і на цьому слід наголосити, на роль лідера у виховному процесі. Це а ряд інших причин уже в середині 1930-х років поставили “легальників” та революційну ОУН по різні боки барикад, що, безперечно, негативно впливало на організаційно-практичну діяльність національно-визвольного руху.

Проте повернімося до ідеологічно-програмових настанов національного руху щодо формування програми національно-патріотичного виховання, де діяльності національно-церковного християнства, його морально-етичний потенціал та національні традиції мали відіграти вагомую роль. Якщо програму соціально-економічних перетворень в майбутній Українській державі керівництво національно-визвольного руху початку 30-х років планувало детально розробити в перспективі, то питання ролі та місця релігії національної церкви в житті нації були поставлені на порядок дня роботи ідеологічного сектора.

На першому Конгресі ОУН (27 січня – 3 лютого 1929 р.) М.Вікул (тривалий час розробляв та очолював цю ділянку праці в організації) виголосив реферат “Релігійне питання в Україні”, який практично вперше декларував основні позиції релігійної політики ОУН. Важливими тут видаються такі положення:

1. Українська держава стоятиме на становищі “почесної ролі релігійної совісті” [1, 111].
2. Приймаючи засадничо відділення церкви від держави, влада, утримуючи необхідний контроль над церковними організаціями, співпрацюватиме з українським духовенством різних культів у справі морального виховання нації [1, 112].

Отже, поряд з визнанням свободи релігійного сповідання, ОУН передбачала і певний контроль над церковними організаціями. Ми можемо лишень висловлювати припущення, що мав передбачати цей контроль, але видається очевидною невизначеність в тих роках позиції організації щодо інших релігійних течій, зрештою, українських церков.

Деякі питання були конкретизовані на другому Великому Зборі ОУН (серпень 1939 р.), де поряд із визнанням за релігією важливої виховної ролі, необхідності співпраці держави з церквою та її охорони, організація чітко заявила, що підтримуватиме обидві українські церкви: православну та греко-католицьку [2, 39].

Цікавою видається позиція того ж М. Вікула, який 1933 року вбачав три можливі шляхи майбутнього розвитку української церкви:

— "у тісній злучі зі Сходом (в розумінні православного світу. — В.У.) витворення своєї відміни";

— "через суцільне та щораз більше вростання до Заходу" [3, 35]. Яка з цих течій займе чільне місце, мала вирішити, переважно сама відданість церкви національно-культурним справам свого народу;

— "створення свого істотно власного руху, не проміжного та не національно-безбарвного церковництва, але самобутньо окремішнього почину: духовного й організаційного."

Відзначаючи зростаюче зацікавлення релігійно-церковними справами світської інтелігенції, М. Вікул вважав, що з усуненням на східно-українських землях московського панування вибухне серед широких українських мас небувале релігійне піднесення, яке, в свою чергу, служитиме видатною підмогою для розбудови незалежної Української держави.

Важливо з'ясувати місце релігії в концепції М. Вікула, який відзначав великий вплив християнської ідеї як "криниці мудрості" [4, 27]. Ось деякі його думки: "Релігія є нашим внутрішнім, безпосереднім відношенням до Бога і не суперечить їз розумовим знанням. Віра — це божеська милість: одному дана, другому — ні. Розумово навчитись вірувати — неможливо, як і неможливо примусити себе вірувати тоді, коли до цього не прагне внутрішня істота людини. Релігійність неможливо вимушувати й годі навчитись розумово бути релігійним." [4, 27-28].

Будучи одним з провідних діячів ідеологічної референтури ПУН (Провід Українських Націоналістів — виконавчий орган ОУН), М. Вікул розробляв і такі важливі питання, як роль релігії в житті нації, співвідношення церкви та держави в майбутній незалежній Україні. Релігія допомагає творити національні звичаї і моральність, впливає на розвиток національної та культурної свідомості й часто сприяє поглибленню та усталенню національної своєрідності, або й відрубності, — зазначав М. Вікул. Водночас, релігійний момент часто служить важливим чинником для національної консолідації. Ідеалом для нації є національна церква. Це не мета, але засіб, що має сприяти поширенню

та поглибленню релігійності в народі. Розбіжності між нацією та церквою немає, і не потрібно її викликати штучно. Національна церква можлива тільки в національній державі. Поневолення нації вможливорює її релігійно-церковне розбиття навіть за допомогою чужонаціональних чинників. Виходячи з цього, М. Вікул робив висновок про необхідність відмежування політики від церкви та навпаки. "Держава мусить бути формально відділена від церкви, але не може бути в українській державі якоїсь церкви, що не підлягала б як нормам українського державного права, так і контролю державних чинників. Емансипація державної організації від впливів релігій й церкви вважається в новітній добі одним з кінцевих знаків авторитету держави" [5, 30-33].

Відзначав М. Вікул і релігійність українського народу, його веселий, оптимістичний світогляд, наголошуючи, що дотеперішня наша історія, рясна чужинецькими впливами (схід — захід), творилася дуже часто під знаком щонайменше роздвоєння внутрішньої сили українського народу, зокрема роздвоєння культурного, релігійно-церковного та політичного.

Події другої світової ВІЙНИ, важливий для організації III Надзвичайний Великий Збір (1943) внесли чергові корективи в позицію ОУН і відбилися на її ідеологічно-програмовій та організаційно-практичній діяльності. Так, у документі ОУН від 1944 року "Релігійне питання в системі організованого українського націоналізму", поряд з підтвердженням релігійних свобод, зазначалось, що український націоналізм стоятиме на позиції автокефалії української церкви з метою створення в майбутньому Соборної Української церкви. Підкреслювалося, що церква в Українській Державі буде допущена до співпраці над вихованням молодого покоління. Обов'язковим було релігійне навчання шкільної дітвори. Відповідні закони мали регулювати матеріальне забезпечення церкви, землеволодіння якої, як і церковних монастирів, підлягало конфіскації.

Підсумуємо.

1. Прагнучи здійснити духовно-культурну революцію українства, ОУН ключову роль у цьому процесі відводила морально-виховним цінностям християнства, поєднаним з традиціями національної держави.
2. Ідеали християнства мали слугувати важливим чинником національної консолідації. Це пояснювалося позицією організації, що національна церква можлива тільки в незалежній, Соборній Українській державі.
3. Наука церкви допускалася до співпраці з державою задля морально-патріотичного виховання, насамперед молоді. Звідси обов'язковість релігійного навчання шкільної дітвори.
4. Цінності християнства виступали ключовим чинником у напрацюванні ідеологічних святинь українського націоналізму ("Приречення (присяга) члена ОУН", або "Декалог" — десять заповідей українського націоналіста, "44 праця життя українського націоналіста").

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Устрій ОУН. – Книга 3: Становлення ОУН. – К., 1994.
2. ЦДАВО України. – Ф. 3883. – Оп. 2. – Спр. 9. – Арк. 21 зв.
3. Розбудова держави. – 1955. – № 1. – С. 35.
4. Антонович М. Микола Вікул 1888–1935 роки (його життя та ідеологічна діяльність) // Розбудова держави. – 1955. – № 1. – С. 27.
5. Розбудова Нації. – 1933. – Ч. 5-6.

Алена Філатова (Мінск, Беларусь)

ДУХАВЕНСТВА (УРАЖЭНЦЫ УКРАЇНЫ) У ПАЛІТЫЧНЫХ ПАДЗЕЯХ БЕЛАРУСІ Ў 30-Х ГГ. ХІХ СТ.

Знаходзячыся даволі працяглы час у межах Рэчы Паспалітай, а потым Расійскай імперыі, каталіцкае, уніяцкае і праваслаўнае духавенства (як вышэйшае, так і прыходскае) Беларусі і Літвы папаўнялася не толькі за кошт мясцовых ураджэнцаў, але і выхадцамі з Польшчы, Інфлянтаў, Украіны і іншых месцаў.

Напрыклад, адметнай рысай вышэйшага праваслаўнага духавенства, у адрозненні ад каталіцкага і ўніяцкага, у канцы ХVШ – першай палове ХІХ ст. была практычна поўная адсутнасць (за выключэннем былых уніяцкіх епіскапаў Васілія Лужынскага, Антонія Зубко і Міхаіла Галубовіча) мясцовых ураджэнцаў. Доўгае падпарадкаванне Кіеўскай праваслаўнай мітраполіі, адсутнасць духоўных навучальных устаноў для падрыхтоўкі праваслаўнага духавенства садзейнічалі таму, што частка вышэйшага духавенства і ігумены манастыроў былі або выхадцамі з Маларосіі, або рыхтаваліся там. У якасці прыклада можна назваць магілёўскіх праваслаўных архіепіскапаў: Георгій (Каніскі), Іларыён (Кандраткоўскі), Варлаам (Шышацкі), Данііл (Наттон-Міхайлоўскі), чацвера з шасці з 1755 па 1820 г. былі ураджэнцамі Маларосіі і вучыліся, у асноўным, у Кіеўскай духоўнай акадэміі [1, 7–11].

Сярод выхадцаў з Украіны найбольш вядомымі былі Віленскі каталіцкі епіскап Геранім Страіноўскі, праваслаўныя архіепіскапы: Магілёўскія – Георгій (Каніскі), Варлаам (Шышацкі); Мінскі – Віктар (Садкоўскі); Полацкі – Смарагд (Крыжаноўскі); уніяцкі епіскап, а ў далейшым Літоўскі праваслаўны мітрапаліт Іосіф Сямашка і інш. Іх лес і дзейнасць былі цесна звязаны паміж сабой тымі падзеямі, якія адбываліся на Беларусі і Літве. Так, Варлаам (Шышацкі), калі аказаўся у вельмі няпростых абставінах у час вайны 1812 г., вымушаны быў прысягнуць Напалеону, за што быў пазбаўлены вышэйшых пасадаў і застаўся простым манахам. Актыўна ўдзельнічалі ў працэсе скасавання ўніяцкай царквы Георгій (Каніскі) і Віктар (Садкоўскі), Смарагд (Крыжаноўскі) і Іосіф Сямашка.

Менавіта лёс апошніх іерархаў, якія як бы з розных бакоў імкнуліся выконваць адну і тую ж працу, выклікаў асаблівую цікавасць з боку даследчыкаў. Практычна аднагодкі (Смарагд з 1796 г., а Сямашка – з 1798 г.), абрадзіліся ў Кіеўскай губерні. Праўда, Смарагд быў з сям'і выхрастаў (яго родкі былі яўрэямі), а Сямашка – украінскай. Іх бацькі былі святарамі (у Смарагда – праваслаўным, у Сямяшкі – уніяцкім). Яны атрымалі вышэйшую духоўную адукацыю (Смарагд закончыў Пецябургскую духоўную акадэмію, Сямашка – Галоўную каталіцкую семінарыю пры Віленскім універсітэце). Цар'ера ў абодвух была паспяховай (Смарагд стаў епіскапам у 35 гадоў, Сямашка – у 31). Чытаючы іх перапіску, уласныя ўспаміны і ўспаміны і наступстваў аб іх, уяўляеш іх як асоб сумленных, абавязковых, маючых свой пункт погляду, які адстойвалі.

У дарэвалюцыйнай царкоўнай гістарыяграфіі было даволі спрэчным пытаннем: хто і калі з вышэйшага ўніяцкага духавенства пачаў падрыхтоўку да поўнага зліцця уніі з праваслаўем? Архіепіскап Васіль Лужынскі лічыў, што галоўнымі ініцыятарамі ў гэтым накірунку былі ўніяцкія архіепіскапы І. Лісоўскі і І. Красоўскі. На думку Г. Кіпрыяновіча (біёграфа і. Сямашкі) гэтыя іерархі не імкнуліся наблізіць уніяцкую царкву да праваслаўнай, а толькі жадалі бараніць яе ад каталіцкай і аднавіць праваслаўную абраднасць [2, 35; 41]. Тутэй за ўсё ён меў рацыю. Бо ажыццявіць праект далучэння ўніяцкай царквы да праваслаўнай маглі людзі маладыя, якія нарадзіліся ўжо ў часы Расійскай імперыі, а не ў Рэчы Паспалітай, абавязаныя імперыі сваёй адукацыяй, асадамі, багаццем. Гэтыя людзі і былі падрыхтаваны ў Галоўнай каталіцкай семінарыі пры Віленскім універсітэце. Сярод іх Іосіф Сямашка, Васіль Лужынскі, Антоній Зубко, Міхаіл Галубовіч, Антоній Тупальскі і інш.

З дзвух вышэйшых навучальных устаноў беларуска-літоўскіх губерняў: Полацкай езуіцкай акадэміі і Галоўнай семінарыі, апошняя відаць была больш вольнадумнай. Сямашка пісаў у сваіх успамінах, што пры навучанні яны арысталіся падручнікамі, якія былі падрыхтаваны ў Аўстрыі і ў якіх гаварылася аб “аложыванні папскай улады”. Акрамя таго, некаторае вольнадумства раяўлялі і яе прафесары [3, 16]. Ці не гэта садзейнічала таму, што ў канцы 30-х гадоў далучэнне ўніяцкай да праваслаўя праходзіла ў Літоўскай ўніяцкай царкві больш спакойна, чым у Беларускай?

Даследчык ўніяцкай царквы М. Марошкін упершыню прывёў праект скасавання ўніяцкай царквы, які быў складзены ў канцы 1827 (або ў пачатку 1828 г.). Асноўная ідэя дакумента была ў тым, каб адарваць уніяцкай каталікоў шляхам скасавання часткі базіліянскіх кляштароў (з 83 пакінуць 3), стварэння асобнай ад каталіцкай, грэка-ўніяцкай калегіі і адкрыцця новых навучальных устаноў для падрыхтоўкі моладзі ў праваслаўных традыцыях, адрыве ўніяцкага духавенства ад памешчыкаў-каталікоў, якія з'яўляючыся святарамі аказвалі ўплыў на прызначэнне святара ў сваіх маентках, што і вывядзіла да залежнасці ад іх апошніх [4, 621; 624; 628–639].